

Slovensko *vedno*, *zmeraj* in sorodno

Članek z etimološkega vidika obravnava slovenske prislove *védno*, *zmêraj*, *zmêrom*, *vmêr*, *namiru* in *namirom* ter opozarja na možno zablodo, do katere lahko privede napačna interpretacija osamljenega indica.

The article presents an etymological analysis of the Slovene adverbs *védno*, *zmêraj*, *zmêrom*, *vmêr*, *namiru* and *namirom* 'always' as well as indicates a possible pitfall caused by an incorrect interpretation of circumstantial evidence.

0 Namen etimološkega postopka je z upoštevanjem vseh nujnih delov, filološke evidence, primerjave in rekonstrukcije ter tistega najzlahtnejšega, ki sprašuje po semantični motivaciji izvora, ugotoviti resnico. Vprašanje, iz česa in kako so se tvorile besede, ki jih poznamo danes kot *védno*, *vênomer*, *zmêraj*, *zmêrom* in *vmêr*, je na tipološki ravni enak sodnemu vprašanju: »kaj se je zgodilo?« V pravu se pri dokaznem postopku ob upoštevanju dejstev uporabljajo dokazi in manj povedni indici. V etimološkem primeru bi bili čisti in jasni dokazi glede izvora navedenih prislovov npr. izjave tistih, ki so besede tvorili, ali ustrezni izvleček iz dobro dokumentiranega govorjenega jezika tistega časa, v sodnem pa npr. zanesljivo pričevanje, video posnetek spornega dejanja ipd. Žal so tvorci navedenih besed že davno mrtvi, saj so po vsej verjetnosti živeli v srednjem veku, vsekakor pa pred 17. stoletjem, ko je bil jezik za današnje razmere še zelo slabo dokumentiran, tako da trdnih neposrednih dokazov omenjene vrste ne moremo pridobiti, zato bo treba resnico izluščiti iz dejstev in indicev.

1.0 Miklošič navaja po Volkmerju prislov *vmêr* v pomenu 'vedno, zmeraj'. Površen pogled na besedo nas privede na možno etimološko rešitev, po kateri naj bi bil to polovični prevod nemškega prislova *immer*, ki prav tako pomeni 'vedno, zmeraj': če je nemška beseda sestavljena iz predloga *in* 'v' in nekega pomensko ne več jasne elementa *mer*, potem smo Slovenci nemški *in* prevedli z *v*, drugi del domnevne nemške sestavljenke, kateremu nismo našli prevedka, pa obdržali in tako dobili svoj *vmêr*. Če to interpretacijo sprejmemo kot verodostojen in zadosten, čeprav osamljen indic, sodimo, da je prislov *vmêr* Nemec, ki se je naučil eno slovensko črko. Zdaj se nam ponudi priložnost obsoditi kar vse slovenske časovne prislove z elementom *mer*, torej vsaj še *zmêraj*, *zmêrom* in *vênomer*: vsi imajo nemško jedro, levo in desno od njega pa je po nekaj slovenskih prislovnih okraskov.

1.1 Bog se usmili etimologa, ki bi ravnal tako tendenciozno, tako na mlin domnevni prikriti nemškosti slovenskega jezika! Kdor bi verjel zgornji razlagi, bi se namreč zavestno odrekal sodbi na osnovi celotne slike in verjel osamljenemu indicu, ki je v navedenem primeru zavajajoč. Če je očetu ime *Dolfe*, družina še ni nemškutarska, kakor tudi belokranjski *Adlešiči* niso nikdar bili nemško naselje, čeprav so

poimenovani po priimku *Adlešič*, patronimiku od **Adleh*, ki izvira iz stvnem. antroponima *Adalleich*.¹

1.2 Kadar ni neposrednih dokazov, in tako je pri etimologiji v večini primerov, se resnica izlušči s tako interpretacijo vseh dejstev, indecev in okoliščin, ki ustvari celotno sliko davnega dogajanja, ta pa je skladna z doseženimi spoznanji vseh relevantnih poglavij jezikoslovja, od obvezujoče fonetike prek besedotvorja do semantike, in drugih, za etimologijo pomožnih znanosti, od zgodovine do psihologije. Če ta postopek izpeljemo korektno, znanstvena resnica o izvoru in etimologiji posamezne besede postane očitna, očitnost pa je enakovredna dokazu.

2.1 Sloven. *vmèr* je bolj malo verjetno nastalo po zgledu nem. *immer* že zato, ker se je ta nem. prislov v srvnem. časih poleg *immer* glasil tudi *iemmer* in ker izvira iz stvnem. *iommēr*, to pa je sklop iz *io* < *eo*, kar že samo po sebi pomeni 'vedno'. Ta beseda je otdeli tožilnik samostalnika, ki je izpričan v got. *aiws* 'čas, večnost'.² Drugi del sklopa je primernik stvnem. *mēr(o)* > srvnem. *mēr(e)* > nem. *mehr* 'več'.³ Beseda v današnji nemščini ni paretimološko občutena kot sklop z *in* 'v', v starejšem času pa tako občutenje zaradi vzglasnega *ie-* oz. *io-* sploh ni bilo mogoče. Tako je izredno malo verjetno, da bi si nem. prislov tako razlagal neki Slovenec, ki bi skladno s svojim razumevanjem potem tvoril sloven. *vmèr*.

2.2 Poskus ponemčenja sloven. prislova *vmèr* se dokončno izkaže za absurd, ko zberemo celotno besedno družino, ki obsega še istopomenske prislove *venomêr*, *zmêraj*, *zmêrom*, *zmêr*, *vúzmer*, k temu pritegnemo še *védno*, *véno* z elativoma *prevédno* in *prevéno*, ter poskušamo ugotoviti njen resnični izvor s pomočjo celotne slike. Ključ za rešitev je Miklošičevo pojmovanje prislova *venomêr* kot izvirnega sklopa **vъ edьnъ mѣrъ*, pri čemer **mѣrъ*, ki se ohranja v nar. sloven. *mêr*, rod. *merî*, pomeni 'smer'.⁴ Prislov je torej pomensko zelo podobno motiviran kot nem. zveza *in einem fort* 'neprestano', v kateri je *fort* prislov s pomenom 'naprej', pa tudi sloven. *kar naprej*, kar prav tako pomeni 'neprenehoma, stalno, vedno'. Tipološka vzporednica izkazuje veliko verjetnost, da se je pomen 'vedno' razvil iz 'neprestano', ta pa iz 'v eno (in isto) smer'. Domnevana šestzložna besedna zveza se je po odpadu šibkih polglasnikov razvila v trizložno, ki pa je bila za vsakdanjo rabo očitno še vedno predolga in se je zato eliptično skrajšala. Če je elipsa prizadela prilastek, se je zveza obrusila v *vmèr*,⁵ če jedro, pa v **vednô*.⁶

2.3 Domneva o prvotni predložni zvezi in elipsi postane še verjetnejša s primerom sloven. *zmêr* 'vedno', ki ga navajata Cigale in Janežič, in ki ima vzporednico v hrv. kajk. *vúzmer*.⁷ To kaže na predložno zvezo **vъz (edьnъ) mѣrъ* s predlogom **vъz* 'gor, ob, pri', ki je pomensko blizu predlogu **vъ*.

¹ Stvnem. antroponim navaja Förstemann, *Altdeutsches Namenbuch* I, 174.

² Isti sklon se ohranja v stvnem. *io*, *eo* > srvnem. *ie* > nem. *je* 'kadar koli, некоč', sekundarno distributivno 'po'.

³ Pfeifer, *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*², 596, 574.

⁴ Miklošič, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, 102, brez oznake akcenta.

⁵ Prim. sloven. in širše *sreča*, kar je skrajšano iz *dobra sreča*.

⁶ Prim. sloven. v *kratkem* 'kmalu', kar je skrajšano iz *v kratkem času*. Tako, čeprav manj precizno razlago prislova *védno* sem podal že v Slovenskem etimološkem slovarju, 708.

⁷ Navaja Pleteršnik po Miklošiču iz Valjavčevih Narodnih pripovedk iz Varaždina in okolice.

3.1 V odstavku 2.2 domnevano **vednŏ < *vъ edьnŏ (měрь)* ne more biti izhodišče za današnji prislov *védnŏ*, ki ga pisci od Janeza Svetokriškega dalje zapisujejo kot *vednu*, tj. z refleksom izglasnega etimološkega *-o* in ne *-ŏ*. Poleg tega tudi današnjega akcentskega stanja ni mogoče izpeljati iz domnevane, zgoraj navedene predložne zveze. Pri protestantih je znan le prislov *veden*, npr. *ta Hudizh veden inu poufod okuli fuie-mi sobmi grife*.⁸ Ta prislov je mogoče razložiti iz **vъ edьnъ*, kar je utegnilo po elipsi nastati iz **vъ edьnъ (na-/sъ)měрь z *(na-/sъ)měрь* 'smer' moškega slovničnega spola, o katerem glej spodaj 4.1. Pleteršnik navaja pridevnik *véden*, *-dna* 'stalen, neprenehnen', za katerega domneva, da je tvorjen iz prislova. Rešitev, ki zapolni vrzeli v besedotvorni verigi, je domneva, da je iz zveze **vъ edьnъ (na-/sъ-/měрь)* osamosvojeni prislov *vedēn* deriviral pridevnik *véden*, katerega prislov je Janeza Svetokriškega *vednu* in današnji *védnŏ*. Derivacija pridevnika iz prislova z akcentnim sredstvom ima zgled v tematskih pridevnikihi tipa *lěp*, *súh*, za srednji spol *lěpo*, *súho* ob prislovih *lepŏ*, *suhŏ*. Ta, nekoliko zapletena možnost se zdi vendarle verjetnejša od neposredne primerjave našega prislova z mak. *vedno* in blg. *vednŏ* 'skupaj' < **vъ edьnŏ*, saj pomena 'vedno' ni mogoče izpeljati iz pomena 'skupaj', poleg tega bi v primeru takega izhodišča v slovenščini danes pričakovali ***vé(d)no* in ne *vě(d)no*.

3.2 Pomen 'neprenehoma' vključuje ponavljanje, kar se v jeziku rado izraža z reduplikacijo. Sloven. *věn in vën* 'neprenehoma' je tako mogoče razložiti iz **věno in věno*, kar poleg veznika vsebuje še dvakrat izraženo različico *věno*, nastalo po asimilaciji *dn > n*. Izglasni *-o > -u* je, če ne prej, odpadel po moderni vokalni redukciji, predhodnik akutiranega *é* pa je ali ostal kratek ali se v enozložnici skrajšal kot v prislovu *bŏlj* < **bŏl'e*. Možnost, da bi bila sloven. zveza *ven in ven* prevedena iz nemške *aus und aus*, ne obstaja, saj zadnje po Grimmu⁹ pomeni le 'v celoti, od začetka do konca'.

4.1 Navedena interpretacija prislova *veden* vključuje predpostavko, da je poleg **měрь* ženskega spola obstajal tudi tematski samostalnik **měрь* moškega spola. Njegov obstoj izkazuje še prislova *změraj* in *změrom* s paralelami v hrv. čak. (Vodice) *smiron*,¹⁰ kajk. (Prigorje) *změrim*, (Bednja) *změirem*,¹¹ na jugovzhodu Štajerske potrjena prislova *namiru* in *namiri* 'tako, vedno' ter pri Cafu zapisani *namirom* 'vedno', zadnji trije z *i* iz *e* pred *r*.¹² Prve štiri prislove sicer lahko izpeljemo iz predložnih zvez, rodilniške **sъ měra*, orodniške **sъ měrŏmъ* oz. mestniške **nъ měř*, zadnjega, *namirom* pa ne, saj se *na* ne veže z orodnikom, zato je tudi navedeno izvajanje prvih štirih vprašljivo. Pred prikazom boljše možnosti si moramo najprej ogledati izvor in etimološko razlago samostalnikov **měрь* in **měрь*.

4.2 Beseda **měрь* je v ustreznem pomenu potrjena le v nar. sloven. *měr*, *meri* 'smer'. Izvorno je to nedvomno postverbal strelskega termina **měriti* 'določati smer pri streljanju' < 'določati mero', ki je denominativ od **měra*. Poltematski glagoli pa imajo atematskih *i*-jevskih postverbalov tudi tematske *a*-jevske ženskega in *o*-jevske moškega spola. Tematski postverbali iz nesestavljenih glagolov navadno sodijo v premično akcentno paradigmo, postverbali iz sestavljenih pa v nepremično, prim. hrv.,

⁸ Trubar, Ena dolga predgovor.

⁹ Grimm, Deutsches Wörterbuch I, 819.

¹⁰ Navajajo Hraste, Šimunović, Olesch, Čakavisch-deutsches Lexikon III, 546.

¹¹ Navajata Rožić, Rad JAZU CXVIII, 60, Jedvaj, Hrvatski dijalektološki zbornik I, 320.

¹² O pojavu Ramovš, Historična gramatika slovenskega jezika II, 72.

srb. *stāv* – *pòstav* < **stāvъ* – **postāvъ* iz *(*po*-)*stāviti*, *vīd* – *prévid* < **vīdъ* – **per-vīdъ* iz *(*per*-)*vīdětī*. Tako sta npr. iz **priměriti* tvorjena sloven. postverbala *priměr*, -*ěra* in *priměra*. Izvor prislovov *změraj* in *změrom* je torej verjetneje kot v predložnih zvezah¹³ treba iskati v otrdelem rodilniku **směra* oz. orodniku **směromъ* postverbala **směrbъ*, ohranjenega v češ. *směr* 'smer',¹⁴ dovršnega glagola **směriti* 'nameriti, določiti smer'. V prid tej možnosti govori akcent v čak. *smìron*, ki kaže na stari akut, tega pa pri izvajanju iz **měrbъ* ne bi pričakovali.¹⁵ Mutatis mutandis velja enako za *namirul/namiri* in *namirom*, ki sta iz mestnika oz. orodnika postverbala iz dovršnika **naměriti* > csl. *naměriti*, sloven. *naměriti* 'usmeriti orožje proti cilju'.

5 Opisana interpretacija dejstev in indecev izkaže sorodstvene vezi med obravnavanimi prislovi tako, da je celotna slika z vsemi njenimi posameznimi deli vred skladna z ustreznimi jezikoslovnimi in zunajjezikovnimi spoznanji. To pomeni, da je metodološko korektna, iz česar smemo presoditi, da predstavlja znanstveno resnico, tj. ugotovitev, ki velja, dokler se ne najde verjetnejša razlaga.

Prispelo oktobra 2002, sprejeto januarja 2003

Received October 2002, accepted January 2003

Slovensko *vedno*, *zmeraj* in sorodno

Površen pogled na sloven. prislov *vměr* 'vedno, zmeraj' lahko privede do zgrešene možnosti razlage, po kateri naj bi bila beseda tvorjena po zgledu istopomenske nem. *immer*, razumljene kot sestavljenke z *in* 'v', kar naj bi v sloven. prevedli z *v*, in nekega ne več prevedljivega elementa *mer*, ki naj bi v sloven. *vměr* ostal nespremenjen. S tem se odpre možnost poiskati nem. jedro še istopomomenskim prislovom *změraj*, *změrom* in *věnomer*.

Tako razmišljanje je zgrešeno, saj si zaradi enega osamljenega indica zakriva oči pred popolnoma drugačno celotno sliko. Nemški prislov *immer* seveda ni sestavljenka s prvim členom iz nem. *in*, temveč je sklop iz srvnem. *iemmer* < stvnem. *iommēr*, kar vsebuje srvnem. *io* < stvnem. *eo* 'vedno', to pa onemogoča paretimološko navezavo na nem. *in* 'v' in s tem tako domnevno razumevanje sloven. tvorca prislova *vměr*. Ključ za rešitev tega in sorodnih sloven. prislovov je Miklošičeva razlaga prislova *venomēr* iz sklopa **vъ edьnъ měrъ*, pri čemer **měrъ*, ki se ohranja v nar. sloven. *měr*, rod. *meri*, pomeni 'smer'. K semantičnemu razvoju prim. nem. *in einem fort* 'neprestano' s *fort* 'naprej', pa tudi sloven. *kar naprej* 'neprenehoma, stalno, ve-

¹³ Tako Snoj, Slovenski etimološki slovar, 750.

¹⁴ Iz tega je prevzeto sloven. *směr* in hrv. *smjēr*. Indikacije na premično akcentsko paradigmo lahko v češ. pripišemo vplivu simpleksa, prim. tako hrv., srb. *izvīd* po *vīd*.

¹⁵ Sloven. novi cirkumfleks v *změraj* in *změrom* je problematičen. Ker v prislovih na -*aj* praviloma ne zasledimo metatonije, prim. *zjutraj* < **jъz jūtra* + *jъ*, je novi cirkumfleks tu verjetno analogen po *změrom*, kjer je razločljiv kot v prislovih tipa *časoma*, ki prav tako izvirajo iz orodniških oblik na -*omъ*, prim. hrv., srb. *časom*. Zakaj se je v večini teh prislovov vzpostavil novi cirkumfleks, je težko vprašanje. Ker so s pripono -*om(a)* sekundarno tvorjeni tudi prislovi iz tematskih ženskih osnov, npr. *siloma* = hrv., srb. *silom*, ni izključeno, da je novi cirkumfleks v *časoma* nastal v analognem razmerju **sīl-* : *čas-* = **sīlojq* > *sīlo* → *siloma* : x; x = *časoma*.

dno'. Zveza **vъ edьnъ mѣръ* se je eliptično skrajšala na dva načina: z odpadom prislavka dobimo *vmѣr*, z odpadom jedra pa **vednъ*. Nadaljnja obrusitev je znana v sloven. reduplicirani zvezi *vѣn in vѣn* 'kar naprej, vedno'. S predlogom **vъz* je tvorjen prislov sloven. *zmѣr* 'vedno', hrv. *vůzmer* < **vъz (edьnъ) mѣръ*.

Iz akcentske analize prislova *vѣdno*, še bolj obvezujoče pa iz istopomenskih prislovov *namiru/namiri*, *namirom*, *zmѣraj*, *zmѣrom*, hrv. čak. *smiron* in kajk. *zmirom* je treba sklepati na tematski samostalnik **(-)mѣръ* moškega spola. Medtem ko je *i*-jevski samostalnik **mѣръ* 'smer' postverbal nesestavljenega strelskega termina **mѣriti* 'usmerjati orožje proti cilju' < 'delati mero', so navedeni prislovi najlažje razložljivi kot otrdeli mestnik, roditeljski oz. orodniški postverbalov sestavljenih dovršnikov **namѣriti* oz. **sъmѣriti* 'nameriti, določiti smer'. Tematski postverbal iz **sъmѣriti* se kot samostalnik ohranja v češ. *směr* 'smer', od koder je v 19. stol. prevzeto sloven. *směr* in hrv. *smjěr*.

Slovene *vedno*, *zmeraj* and Related Forms

A first glance at the Slov. adverb *vmѣr* 'always' can lead to an incorrect interpretation according to which the word is formed on the model of the synonymous German *immer*, understood as a compound of *in* 'in', calqued as Slov. *v*, and a now untranslatable element *mer*, which would have remained unaltered in Slovene *vmѣr*. This then opens the possibility of seeking a German starting point for the synonymous adverbs *zmѣraj*, *zmѣrom* and *vѣnomer*.

This view is incorrect, as the circumstantial evidence obscures the full picture, which is completely different. The Germ. adverb *immer* is clearly not a compound containing the first element from Germ. *in*, but is rather a concatenation from MHG *iemmer* < OHG *iommēr*, containing MHG *io* < OHG *eo* 'always', which precludes a paraetymological connection with Germ. *in* 'in' as well as with the presumed interpretation of the Slovene formant of the adverb *vmѣr*. The key to the solution of this and related Slovene adverbs is found in Miklošič's explanation of the adverb *venomѣr* from the concatenation of **vъ edьnъ mѣръ*, in which **mѣръ* is preserved in Slov. dial. *mѣr*, gen. *merъ*, meaning 'direction'. As to the semantic development, cf. Germ. *in einem fort* 'constantly' with *fort* 'forward, ahead', as well as Slov. *kar naprej* 'continually, constantly, always'. The concatenation **vъ edьnъ mѣръ* became eliptically shortened in two ways: with the loss of the attribute the result is *vmѣr*, the loss of the head results in **vednъ*. Further shortening is found in the Slov. reduplicated syntagm *vѣn in vѣn* 'constantly, always'. The addition of the prefix **vъz* forms the Slov. adverb *zmѣr* 'always', Cr. Kajk. *vůzmer* < **vъz (edьnъ) mѣръ*.

An accentological analysis of the adverb *vѣdno*, as well as the more compelling synonymous adverbs *namiru/namiri*, *namirom*, *zmѣraj*, *zmѣrom*, Cr. Čak. *smiron* and Kajk. *zmirom* points to a thematic masculine noun in **(-)mѣръ*. While the *i*-stem noun **mѣръ* 'direction' is a postverbal of the non-compound marksmanship term **mѣriti* 'to direct a weapon at a target' < 'to take aim', the adverbs adduced can be most easily explained as fossilized locative, genitive, or instrumental postverbals of the compound perfectives **namѣriti* or **sъmѣriti* 'to aim, to determine a direction'. The thematic postverbal from **sъmѣriti* is preserved as a noun in Cz. *směr* 'direction', from which Slov. *směr* and Cr. *smjěr* were borrowed in the nineteenth century.